

Piet Meeuse. *De jacht op Proteus*. De Bezige Bij

In de Griekse mythologie is de zee-god Proteus een ziener die niet gemakkelijk tot een antwoord is te bewegen. Men moet hem, zoals Menelaos in de Odyssee, eerst zien te vangen. En dat valt niet mee, want Proteus beschikt over een zelfs voor Griekse goden opmerkelijk vermogen om van gedaante te veranderen. Alleen door hem met zijn eigen wapens te bestrijden (voor de mens betekent dat: door van het vermogen tot mimesis gebruik te maken) heeft men een kans hem te pakken te krijgen en een antwoord af te dwingen.

In *De jacht op Proteus* neemt Piet Meeuse, essayist, vertaler en filosoof, als een moderne Menelaos de handschoen op. Zijn boek bevat een aantal essays, gewijd aan afzonderlijke dichters en romanschrijvers, maar *pièce de résistance* is het lange titelessay, waarin Meeuse Proteus' sporen in de literatuur nagaat. Proteus is voor hem de „god van de gedaanteverwisseling”, en dat is te merken, want zijn schim neemt in de loop van het essay de meest uiteenlopende gedaanten aan.

Meeuse behandelt de metamorfosen in het werk van tal van schrijvers en dichters, van Ovidius tot Goethe, van Rilke tot Valéry, van Mulisch tot Ransmayr. Maar wat zijn relaas pas werkelijk de moeite waard maakt, is dat hij zich niet beperkt tot een louter thematische excursie; hij probeert aan de hand van deze voorbeelden de literatuur als zodanig onder de noemer van de metamorfose te plaatsen. Dat verhoogt de inzet aanzienlijk en verandert zijn essay in een fundamentele beschouwing over wat literatuur volgens hem is en moet zijn.

De jacht op Proteus is Meeuse's tweede essaybundel. In zijn eerste bundel, *De slang die in zijn staart bijt* uit 1987, waren het vooral de essays over gnosis, pythagorisme en alchimie, die de aandacht trokken. Het titelessay van de nieuwe bundel sluit daar bij aan, in zoverre dat ook toen, met name waar sprake was van alchimistische invloed, de literatuur werd opgevat als een soort gedaanteverwisseling, een transmutatie van schrijver en lezer. Ditmaal laat Meeuse zich nog duidelijker in de kaart kijken: de literatuur is zelf een vorm van metamorfose geworden.

Zijn essay pakt uit als een avontuurlijk pleidooi voor een niet-vrijblijvende literatuur en daarbij moet de moderne opvatting van de literatuur als een autonoom taalspel het danig ontgelden. Echte literatuur, aldus Meeuse, verwijst nooit alleen naar zichzelf, maar verwoordt hoe dan ook een relatie met de wereld. Groot is zijn afkeer van de - helaas nergens met name genoemde - „artistieke krullendraaiers”, die de esthetica van haar ethische kern hebben beroofd. Een literatuur die niet haar eigen grenzen overschrijdt, voegt zich naadloos in de gespecialiseerde wereld van wetenschap en techniek en verwordt al gauw tot een onderonsje voor specialisten. Dat wil zeggen: tot iets wat er niet echt toe doet.

Een strikt autonome literatuur verloochent haar ware aard. Daar komt Meeuse's kritiek in feite op neer en om dit oordeel kracht bij te zetten volgt hij het spoor terug naar de mythologie, toen de magie van de metamorfose nog onbelemmerd van kracht was. In de mythische metamorfosen weerspiegelt zich naar zijn overtuiging „de mythe zelf en haar functioneren”. Dank zij de mythe kon de werkelijkheid veranderen in een andere, een „sacrale” werkelijkheid, en in dit proces

manifesteerde zich de overgang van de natuurmens naar de cultuurmens. Deze functie van de mythe wenst Meeuse in de literatuur niet kwijt te raken.

Daarbij roept hij Elias Canetti te hulp, door wie de mythe ooit is omschreven als de manier waarop de primitieve mens zich de wereld eigen heeft gemaakt. De mythe vertegenwoordigt een bepaald soort kennis, die niet ondergeschikt is gemaakt aan een vooropgezet doel, maar die juist ruimte schept voor het andere en voor de ander. Wat dit betreft onderscheidt de mythische kennis zich principieel van die van de wetenschap en van de - rationalistische - filosofie, waarin met behulp van de logica het andere, de dubbelzinnigheid, de paradox en de contradictie, zoveel mogelijk wordt buitengesloten.

Alleen in de literatuur is de band met de mythe nog niet doorgesneden, al hebben zich in de loop van de tijd wel de nodige veranderingen voorgedaan. De magie is uit het zicht verdwenen, maar dat geldt niet voor het mimetische vermogen, dat via de metafoor nog altijd voor gedaanteverwisselingen kan zorgen. Een voorwaarde is natuurlijk wel dat de literatuur weigert zich op te sluiten in het gesloten universum van de taal. Daarom verzet Meeuse zich, in navolging van Walter Benjamin, tegen een louter „conventionele” opvatting van de taal. Bij hem is de relatie tussen woorden en dingen niet door de mens zelf gemaakt; hij ziet de taal liever als een „universele eigenschap van al het geschapene”. Alles in de wereld bezit een eigen taal; met zijn taal (die in de metafoor een vorm van mimesis wordt) kan de mens daardoor ook met alles communiceren.

Volgens Meeuse ligt hierin de essentie van de literatuur, meer in het bijzonder die van de poëzie. Dat bij hem een nogal romantische conceptie van de mimesis in het geding is, hoeft geen betoog. Meeuse maakt een scherp onderscheid tussen Plato's opvatting van de mimesis als een ambachtelijke nabootsing van de zintuiglijke werkelijkheid, en de mimesis die via Plotinus en Renaissance-filosofen als Pico della Mirandola en Giordano Bruno door de romantici nieuw leven werd ingeblazen. De romantische mimesis richtte zich niet op een nabootsing van de zintuiglijke werkelijkheid, maar kwam neer op een zich toeëigenen van de creatieve kracht van de natuur. Zo stelde de romantische dichter zichzelf in staat de wereld naar eigen inzicht te herscheppen.

Zo zijn later ook de autonome taalwerelden van de moderne literatuur ontstaan, met als hoogtepunt Joyce's roman *Finnegan's wake*, maar dat is niet de richting die Meeuse op wil. Hij legt de nadruk op de „transformerende kracht van de taal”, wat niet zozeer uitmondt in een van de werkelijkheid losgezongen autonomie, als wel in een andere relatie met de werkelijkheid, een waarin recht wordt gedaan aan wat door de rationele manipulaties van wetenschap en techniek opzij wordt geschoven.

Hier blijkt de ethische dimensie van de literatuur. Door zich te laten „besmetten” door het andere, weigert de ware dichter het antropocentrisme en het narcisme, waartoe zoveel moderne schrijvers zich hebben laten verleiden. Het komt neer op een herstel van de verantwoordelijkheid voor de hele wereld, die Canetti voor de literatuur onontbeerlijk achtte. Proteus is voor Meeuse van deze houding het symbool; zijn oneindige veelvoudigheid staat voor „het Ene dat alleen in de veelheid

te vinden is en het geheel dat alleen door de delen benaderd kan worden".

Daarom zegt Meeuse: „terug naar de mythe" - iets wat, naar hij zijn sceptische lezers verzekert, niets met „reactionaire praat" heeft te maken. Een open oog voor het belang van mythen en metamorfosen is geen uiting van nostalgie naar een primitief verleden; het beantwoordt slechts, tegenover het dictaat van de „werkelijkheid", aan de beweeglijkheid van de menselijke geest, die nooit volledig afstand zal kunnen en willen doen van zijn mogelijkheden. Daar hoeft niet tragisch over te worden gedaan; het kan ook op een speelse, lichtvoetige manier. Voor de geest die Meeuse op het oog heeft is de literatuur, zoals het in de slotzin heet, een *Aufforderung zum Tanz*.

Meeuse's essay is een aanstekelijk en - inderdaad - zeer beweeglijk pleidooi voor het veelvoud aan ervaringen dat de literatuur een lezer kan verschaffen. Een pleidooi dat hem, vooral door de nadruk op het mogelijke tegenover het werkelijke, in de buurt brengt van essayisten als Cyrille Offermans, Jacq Vogelaar en Anthony Mertens, die met andere uitgangspunten voor hetzelfde pleiten.

Maar net als bij hen is er bij Meeuse een lastige vraag die onbeantwoord blijft: de vraag in hoeverre de literatuur er daadwerkelijk in slaagt haar grenzen te overschrijden. Waar het gaat om de door specialisatie en arbeidsdeling bepaalde grenzen tussen literatuur, kunst, filosofie en zelfs wetenschap, zie ik geen serieus probleem. Hier heerst al geruime tijd een postmodern grensverkeer in alle richtingen. De vraag heeft te maken met de mogelijke effectiviteit van dat grensverkeer: heeft het ook gevolgen voor het heersende beeld van de werkelijkheid? Is de literatuur daar ook tot een metamorfose in staat?

Uit Meeuse's essay kan men opmaken dat hij dat in elk geval graag zou willen. Aan de andere kant houdt hij zoveel slagen om de arm, dat de kans op zo'n metamorfose toch niet erg groot mag worden genoemd. Zo geeft hij grif toe dat de proteïsche dichter niet erg geschikt is om „een stabiele, goed geordende samenleving" mee op te bouwen. Zelfs een „oppositieële heldenrol" blijkt voor hem niet weggelegd; zijn rol zal altijd een „marginale" blijven.

Meeuse stelt vervolgens de retorische vraag of dat niet altijd zo is geweest. Maar een gewone vraag was hier beter op zijn plaats geweest, en die had dan met *nee* kunnen worden beantwoord. Wat Meeuse immers over het hoofd ziet is de religieuze en representatieve functie die de literatuur (net als alle andere kunst) vóór de Romantiek heeft vervuld. Van de romantici kan men zeggen dat zij, dromend van een „nieuwe mythologie", nog hebben gerekend met een mogelijk herstel van de verloren gegane representativiteit. Pas door hun ehech en dat van hun avant-gardistische nazaten in de twintigste eeuw is de literatuur definitief verdreven naar de marge. En wat kan zij daar uitrusten?

Onder de huidige omstandigheden mag zij waarschijnlijk blij zij als zij zich er zal kunnen handhaven. Ik ben daar niet pessimistisch over, maar voor romantische illusies bestaat geen enkele aanleiding. In hoeverre Meeuse die koestert, blijft een beetje in het midden. Enerzijds spreekt hij bevlogen over het „geloof in de woorden", anderzijds vergelijkt hij (in een essay over Francis Ponge) de literatuur met „een natuurreservaat waar de geest vrij spel heeft en het bloed kruipt waar het niet gaan kan".

De vergelijking lijkt mij zeer op zijn plaats, temeer daar zij - wellicht onbedoeld - duidelijk de grenzen markeert van het eerder genoemde „geloof". Hoe hard we Proteus ook nodig mogen hebben, hij zit, liefdevol verzorgd en zelfs druk bezocht, gevangen in zijn reservaat. Alleen daar klinkt de *Aufforderung zum Tanz* met het andere; buiten het reservaat veranderen de dansers, naar ik vrees, binnen de kortste keren weer in zichzelf.

(*de Volkskrant*, 18-9-1992)